

Şevket DÖNMEZ*

TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS, Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını. Eskişehir 1999. 278 sayfa metin, 20 tablo, 165 levha ile verilmiş 159 siyah-be-yaz fotoğraf, 102 mimari plan, kesit, kroki ve restitüsyon denemesi, 4 topografik plan ve 1 detay haritası ile 1 genel harita.

Bu yazıda tanıtılan kitap, Özet, Summary, Önsöz, Giriş, I-Fasadlar, II-Altarlar ve Nişler, III-Sonuç, Bibliyografya ve Kısaltmalar, Şekiller Listesi ve Levhalar Listesi bölümlerinden oluşmaktadır.

Gerçekte bir doktora tezi olarak hazırlanmış kitapla ilgili çalışmaların başlangıcında, yazarın belirttiği üzere, konu ve amaç "Phryg Kaya Anıtları ve Çevre Kültürlerle Bağlantısı" şeklinde iken, arazi çalışmalarının başlaması ile birlikte, söz konusu anıtlar, altarlar ve nişlerle ilgili daha önceden pek çok gezgin ve bilim adamınca yapılmış çalışmalardaki hatalar ile eksiklikler sezilmiş ve bu gelişme üzerine çalışmanın amacı zorunlu olarak değişmiştir. Bununla beraber yazar tarafından geliştirilen arazi çalışmaları ile yeni anıtlar da bulunmuş ve böylece başlangıçtaki amaç arka plana düşmüştür. Bunlara ek olarak çalışmanın kapsadığı bölgede halen yoğun olarak sürmekte olan yasadışı kazılar nedeniyle, söz konusu anıtlar, altarlar ve nişlere büyük zararlar ve ağır tahribatlar verdirilmiş olduğu yazar tarafından yapılmış olan arazi çalışmalarında saptanmış ve bunların son durumları doğru ölçüleri ile belgelenmiştir.

Giriş bölümünün; **A. Amaç** başlıklı ilk altbölümünde çalışmanın amacının, söz konusu illerde yayılım alanı bulmuş olan tüm kaya anıtlarını belgelemek, işlevsel açıdan genel değerlendirmelerde bulunmak, bu anıtlar konusunda çeşitli bilim adamları tarafından ortaya atılmış farklı görüşleri tartışmak ve anıtların çağdaş çevre kültürlerle olan bağlantı sorununu irdelemek olduğu vurgu-

* Yrd. Doç. Dr. Şevket Dönmez. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı. Fen PTT 34459 - İstanbul.

lanmıştır. **B. Çalışmanın Yöntemi** başlıklı ikinci altbölümde yazar, eseri hazırlarken başvurduğu çalışma yöntemlerine açıklık getirmiştir. **C. Çalışma Alanının Coğrafi Sınırları** başlıklı üçüncü altbölümde Phryg kaya anıtlarının tamamına yakının Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya il sınırları içinde bulunduğu belirtilerek, söz konusu bu illerin oluşturduğu bölgenin coğrafi sınırları kesin olarak çizilmiştir. **D. Bölgenin Fiziki Coğrafyası** başlıklı dördüncü altbölümde yazar, bir önceki altbölümde sınırları çizilen bölgenin jeomorfolojik özellikleri hakkında toplamış olduğu bilgileri sunmuştur. **E. Bölgenin İklimi, Bitki Örtüsü ve Akarsuları** başlıklı beşinci altbölüm, Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya illerinden oluşan ve çalışmaya konu olan bölgenin klimatolojik ve hidrolojik özellikleri ile florası hakkında bilgiler içermektedir. **F. Bölgedeki Phryg Kaya Anıtları ile Araştırmaların Tarihçesi** başlıklı altıncı altbölümde yazar, W.M. Leake tarafından Yazılıkaya-Midas Anıtı'nın 19. yüzyıl başlarında tanıtılması ile başlayan ve günümüze kadar süregelen süreçte, söz konusu bölgede yapılmış geziler ile gerçekleştirilmiş araştırmalar ve bunlarla ilgili yazılmış eserler hakkında bilgiler sunmuştur. Bunlar içinde özellikle C.E. Haspels'in 1946 yılından 1958 yılına değin aralıklarla da olsa yoğun bir çaba ve emekle sürdürmüş olduğu yüzey araştırmaları sonucu 1971 yılında yayınlamış bulunduğu **The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments** adlı, metin ve resimlerden oluşan 2 ciltlik eseri dikkati çekmektedir. Hazırlanmış olduğu dönem için konuyla ilgili en değerli çalışma olan ve günümüzde halen bir başvuru kitabı niteliğindeki bu eser, Dağlık Phrygia Bölgesi'nin yani Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya, arasındaki yörenin çok yoğun ve titiz araştırmalarla ayrıntılı olarak Tarihöncesi'nden Osmanlı Dönemi'ne kadar kaleler, anıtlar (altarlar ve nişler) ve mezarlar açısından ne kadar zengin olduğunu gözler önüne sermiştir. 1992-1996 yılları arasında ise bu kitabın yazarı bölgede yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Bu yüzey araştırmaları sırasında literatüre geçmiş bütün kaleler ile anıtlar incelenmiş, bunlara ek olarak Kütahya ve özellikle Eskişehir ili sınırları içinde önceden bilinmeyen kaleler, kaya mezarları, fasadlar, altarlar ve kaya işaretleri de saptanmıştır. **G. Phryg Siyasi Tarihinin Ana Hatları** başlıklı yedinci altbölümde, Antik Batı ve Doğu kaynaklarındaki klasik bilgiler arkeolojik verilerle desteklenerek ve özellikle Troya ve Gordion'daki tabakalaşmadan faydalanılarak Phrygler'in Anadolu'ya gelişleri, Phryg Krallığı'nın kuruluşu, bu krallığın Kimmerler tarafından yıkılışı ve buna karşın Phryg kültürünün ve etkilerinin Roma Çağı sonlarına hatta Hıristiyanlığın ortaya çıkışına değin devam etmiş olduğu kronolojik bir düzenle çok başarılı bir şekilde kurgulanmıştır. Ancak bu bölümde yazarın "Arkeolojik ve epigrafik bulgular Phrygler'in Klasik Phrygia Bölge-

si'nden çok daha geniş bir alana yayıldıklarını göstermektedir" şeklindeki görüşü günümüzde hala tartışılmakta olan bir konudur. Buna karşılık yazarın, "Bu alanın sınırları kesin olarak saptanamamakla birlikte Phrygler'in Halys'in (Kızılırmak) doğusunda Çorum, Tokat ve Kırşehir, kuzeyde Samsun, güneyde Niğde ve Konya, güneybatıda Burdur ve Elmalı ovası, batıda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya, kuzeybatıda Bandırma yörelerine kadar etki alanlarını genişlettikleri anlaşılmaktadır" şeklindeki diğer bir görüşü ise günümüz arkeolojik verilerine göre daha uygun bir ifade olarak değerlendirilebilir. Çünkü Klasik Phrygia Bölgesi dışında Alaca Höyük, Boğazköy, Kalehisar, Kemerhisar/*Tyana*, Porsuk, Göllüdağ, Ergili/*Daskyleion* Gerede-Afşarievvel, Pazaryeri-Fıranlar ve bilinenlerin en uzununu olan Gölpazarı-Germanos yazıtları, Phryg yazıtlarının oldukça geniş bir alana yayılmış olduğunu göstermektedir. Söz konusu bu yazıtlar büyük olasılıkla Phryg halkının yaşadığı bölgelerden çok Phryg Krallığı'nın veya Phryg kültürünün (Bu yazıtlardan bir kısmının Phryg krallığının yıkılmasından sonraki döneme ait olduğu düşünülmektedir) yayılım alanını yansıtmaktadır.

Kitabın **Fasadlar** başlıklı birinci bölümünde, Phryg kaya anıtlarının en görkemli grubu olan anıtlar tanıtılmıştır. Klasik tipteki Phryg megaronunun (büyük olasılıkla tapınak) kayalara oyulmuş ön cephesini temsil ettiği bilinen fasadlarla ilgili bu bölümün **A. Anıtsal Fasadlar** başlıklı birinci altbölümünde, Eskişehir yöresinde Areyastis/Arezastis Anıtı, Yazılıkaya-Midas Anıtı, Bitmemiş Anıt, Bahşayış/Bahşış Anıtı; Afyonkarahisar yöresinde Değirmen Anıtı, Maltaş/Malkaya Anıtı, Burmeç Anıtı, Aslan Kaya Anıtı; Kütahya yöresinde ise, Deliklitaş Anıtı tanıtılmaktadır. **B. Küçük Fasadlar** başlıklı ikinci altbölümde Eskişehir yöresinde Kilise Mevkii Anıtı, Kes Kaya 1 ve 2 no.lu anıtlar, Kümbet-Berberini Anıtı, Gökçeğüney (Tonra Patlak) Anıtı, Midas Şehri Sümbüllü ile 1 ve 2 no.lu anıtlar; Afyonkarahisar yöresinde Kumca Boğaz Kapı Kaya Anıtı, Demirli Anıtı, Büyük Kapı Kaya Anıtı, Küçük Kapı Kaya Anıtı, Döğer Asar Kaya Anıtı; Kütahya yöresinde ise Fındık Asar Kaya Anıtı tüm özellikleri ile değerlendirilmiştir.

Kitabın **Altarlar ve Nişler** başlıklı ikinci bölümünün **A. Altarlar** başlıklı birinci altbölümünde Phryg kaya mimarlığının fasadlardan sonra en özgün anıt grubunu oluşturan altarlar incelenmiştir. Bu bölümde şimdiye değin toplam 42 adet saptanmış olan bu altarlardan kendi içlerinde tipsel benzerlikler olması açısından seçme yapılarak yalnızca 16 örnek bu eser kapsamında incelenmiştir. Bunlar Eskişehir yöresinde Midas Şehri 1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11 ve 15 no.lu altarlar, Tekören Altarı, Dümrek 1 no.lu Altar; Afyonkarahisar yöresinde Köhnüş 1 ve 2 no. lu altarlar, Menekşe Kayalığı Altarı; Kütahya yöresinde ise Fındık 1 ve

3 no. lu altarlarıdır. **B. Nişler** başlıklı ikinci altbölümde altarlarla aynı amaca hizmet ettikleri vurgulanan nişler incelenmiştir. İncelenen bölgede toplam sayıları 14 olan bu nişlerin benzer ortak özelliklere sahip olmaları nedeniyle bu kitap kapsamında 5 adet nişin konu olarak işlenmiş olduğu belirtilmiştir. Bunlar Eskişehir yöresinde Midas Şehri 1 ve 2 no. lu nişler; Afyonkarahisar yöresinde Köhnüş 2 no. lu Niş; Kütahya yöresinde Fındık 3 no. lu Niş ve Deliktaş Nişi'dir.

Sonuç başlıklı üçüncü bölümün **A. Mimari Kimliğin İrdelenmesi** başlıklı birinci altbölümünde, fasadların megaronların kayalara oyulmuş ön cephesini temsil ettikleri tekrarlanarak, Gordion megaronları ile benzerlikler ve koşutluklar vurgulanmıştır. Daha sonra fasadlardaki ortak özellikler belirtilerek, konu ile ilgili diğer araştırmacıların görüşleri tartışılmıştır. Benzer değerlendirme kurgusu altınlar ve nişler için de uygulanmıştır. Fasadlar, altınlar ve nişler olarak üç grup altında incelenen kaya anıtlarının bir Phryg kimliğine sahip olduğu haklı ve doğru bir şekilde savunulmuştur. **B. İşlevsel Kimlik** başlıklı ikinci altbölümde, söz konusu bu anıtların Matar Kubile (Ana Tanrıça) kültü ile ilgili oldukları ve onunla ilgili tapınımlarda kullanıldıkları belirtilmiştir. Bu altbölümdeki en ilginç değerlendirme, Taurobolium törenlerinin ve bununla ilgili kaya anıtlarının (Bahşayış, Değirmen, Maltaş ve Deliklitaş) irdelenmiş olduğu konu üzerine yapılmıştır. Yazar, tanrıça Kybele'ye boğa kurban edilmesi ile ilgili bir tören olan Taurobolium'un söz konusu anıtlardaki kuyu ağızlarında bu hayvanların durabileceği yer olmaması nedeniyle, kesim işleminin kült alanı içinde başka bir yerde yapılmış olabileceğini ve kurban kanının ise bir kaptan toplanarak kuyu ağzına taşınması olabileceğini belirtmiştir. **C. Çevre Kültürlerle Etkileşim Sorunu** başlıklı üçüncü altbölümde, Phryg kaya anıtlarının çağdaş Anadolu kültürleri olan Lykia ile Urartu kaya anıtları ile olan olası etkileşimleri tartışılmıştır. **D. Tarihleme Sorunu** başlıklı dördüncü ve son altbölümde ise, anıtların tarihlendirilmelerindeki kriterler olan Gordion megaronları ile pişmiş toprak mimari kaplama levhaları göz önünde bulundurularak Tablo VII'de, diğer araştırmacıların da görüşleri yansıtılarak tarihlendirme önerilerinde bulunulmuştur.

Sonuç olarak, son yıllarda hızla artmakta olan Anadolu Demir Çağı araştırmalarının bir parçası olarak değerlendirilebilecek bu kitap, Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya illerinin kapsadığı alanın gerçek Phryg ülkesi olduğunu tartışılmaz bir şekilde gözler önüne sermiştir. Yoğun emek, sabır ve özveriyle hazırlanmış olduğu anlaşılabilir, akıcı Türkçesiyle ve başarılı kurgusuyla dikkat çeken bu kitap, söz konusu bölge ile uğraşan araştırmacılar için çok değerli bir başvuru kaynağı niteliğindedir.